

Satu Rantaeskola

ASIANOMISTAJAN YKSITYISELÄMÄN SUOJA RIKOSPROSESSISSA

Yliopistollinen väitöskirja, joka Turun yliopiston oikeustieteellisen
tiedekunnan suostumuksella esitetään julkisesti tarkastettavaksi
Calonian luentosalissa perjantaina 21.5.2021 kello 12.

With an English Abstract
Med en svensk sammanfattning

Copyright © 2021 Alma Talent Oy ja kirjoittaja

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkistettu Turnitin Originality Check -järjestelmällä.

Yhteistyössä Lakimiesliiton Kustannus

Kansi: Outi Pallari
Taitto: Marja-Leena Saari

ISBN 978-952-14-4425-8
ISBN 978-952-14-4426-5 (verkkokirja)

Paino: BALTO print Liettua 2021

Anna palautetta kirjasta: kustannustoimitus@almatalent.fi

Alkusanat

Väitöskirjatutkimukseni ja sen aiheen valikoituminen on jossain määrin sattumaa, kuten monen muunkin tutkimuksen tai teoksen kirjoittaminen. Aikaisemmissa työtehtävissäni seurasin hyvin läheltä, miten asianomistaja koki rikosasian käsittelyn sen eri vaiheissa, kun hän oli joutunut rikosprosessiin mukaan täysin tahtomattaan. Tein eri puolilta rikosprosessia havainnon, ettei asianomistajan oikeuksia välttämättä huomioitu samalla tavalla kuin rikosasiaan liittyvien muiden tahojen oikeuksia. Kuulin usein asianomistajan ja asiaan nähden ulkopuolisen todistajan kommentin ”minua kohdeltiin kuin olisin syytettynä”. Tämä tutkimus syntyi halusta selvittää asiaa julkisuuslainsäädännön näkökulmasta. Olisin voinut valita rikosprosessista monta muuta näkökulmaa, mutta julkisuuslainsäädännöstä ei tutkimuksia ollut tehty. Valitsin siis rohkeasti aiheen, johon kukaan muu ei ollut tarttunut.

Tutkimuksen tekemisen varrelle on mahtunut monenlaisia tapahtumia, jotka ovat vieneet tutkimustani hyppäyksittäin eteenpäin – joskin joskus myös taaksepäin. Näissä tutkimuksen tekemisen eri vaiheissa *Jussi Tapani* on työni ohjaajana ensin yliopiston professorina, ja sittemmin myös dekaanina ja loppuvaiheessa korkeimman oikeuden oikeusneuvoksena antanut palautetta ja kannustusta, joita ilman tutkimukseni olisi tuskin koskaan valmistunut. Kiitän Jussia erityisesti siitä, ettei hän luopunut ohjaustehtävästä, vaikka hän siirtyi yliopiston palkkalistoilta korkeimpaan oikeuteen. Aiheeni täsmentymisen ja moniulotteisuuden myötä sain toiseksi ohjaajaksi professori *Johanna Niemen*, jonka palautteen myötä tutkimukseeni tuli enemmän syvyyttä rikoksen uhrin huomioivaan suuntaan. Lisäksi kiitän Johannaa myös suostumisesta kustoksen ominaisuudessa valvomaan, että väitöstilaisuudessa noudatetaan lakia ja järjestystä.

Ilman esitarkastajiksi suostuneita professori *Matti Tolvasta* ja professori *Mikko Vuorenpäättä* tämä tutkimus ei koskaan olisi edennyt päätepisteeseensä. Kiitän erityisesti käsikirjoituksesta saamastani palautteesta, josta oli huomattavasti apua tutkimukseni viimeistelyvaiheessa. Matti Tolvasta kiitän myös suostumisesta vastaväittäjäkseni.

Kirjoittaja sokeutuu omalle tekstilleen, joten väitöskirjatutkijalle on äärimmäisen tärkeää, että hän saa tekstistä palautetta. Siten tekstin luettavuus ja ymmärrettävyys on mahdollisimman korkealla tasolla. Kiitän erityisesti eduskunnan apulaisoikeusasiamiestä *Pasi Pölästä* käsikirjoitusta koskevista kommentteista, jotka hän pystyi tutkimuksestani omien työkiireidensä keskellä antamaan.

Väitöskirjaprojektin aikana olen työskennellyt Poliisiammattikorkeakoululla rikosoikeuden ja rikosprosessioikeuden yliopettajan tehtävissä. Minulla on ollut erilaisten opetustehtävien kautta oivallinen tilaisuus saada reaaliaikaista tietoa julkisuuslainsäädännön soveltamiseen liittyvistä haasteista. Työn ohella tehdyn tutkimuksen tekemiselle työnantajani myönteinen suhtautuminen on ollut ehdottoman välttämätöntä. Poliisiammattikorkeakoulun tärkeästä tuesta kiitän erityisesti rehtori *Kimmo Himbergiä*, joka on lisäksi tämän pitkän ajan jaksanut kannustaa tutkimuksen valmiiksi saattamisessa.

Kiitän lämpimästi myös kaikkia muita kollektiivisesti siitä tuesta ja avusta, jota olen väitöskirjaprojektini aikana saanut – niin Poliisiammattikorkeakoulussa kuin sen ulkopuolella. Kokeneemman tutkijan neuvon noudattaminen on tässä tarpeen: jos yrittäisin listata kaikki minua – jossakin vaiheessa ja jollakin tavalla – auttaneet, joku tärkeä henkilö jäisi mainitsematta. Kiitän myös Heldtin stipendiarahastosäätiötä tutkimuksen tekemiseen myönnetystä taloudellisesta tuesta.

Tutkimuksen lopputulokseen on ollut suuri merkitys Alma Talentin sisältöpäällikkö *Arja Lappeteläisen* ja kustannustoimittaja *Harri Korkeamäen* asiantuntevalla kustannustoimittajan työllä toimitus- ja taittovaiheessa. Kiitän lämpimästi erinomaisesta viimeistelyavusta ja yhteistyöstä.

Läheiseni ovat varmasti tyytyväisiä tämän projektin päättyessä. Heidän on voinut välillä olla haastavaa ymmärtää, kuinka totaalisesti tutkimukseni on vienyt minut mukanaan. Kiitän puolisoani *Jannea* mielenkiintoisista keskusteluisista aiheen ympärillä, ja siitä, että olet kuuntelemalla avannut monta solmua, jotka yksin puurtaessa alkoivat tuntumaan liian suurilta. Kiitän oman yksityiselämäni rikastamisesta puolisoni ohella tyttäriämme *Beataa* ja *Caritaa*.

Kangasalla, pääsiäisen aikaan 2021

Satu Rantaeskola

Sisällys

ALKUSANAT	V
LYHENTEET	XV
TUTKIMUKSESSA OLEVAT KUVIOT JA TAULUKOT	XIX
1 JOHDANTO	1
1.1 Asianomistajan yksityiselämän suoja tutkimuksen kohteena	1
1.1.1 Tutkimuskysymysten asettaminen	1
1.1.2 Tutkimukselliset lähestymistavat	6
1.1.3 Julkisuuslainsäädäntö tutkimuksellisena systeeminä	8
1.2 Tutkimuksen toteuttaminen	11
1.2.1 Lainoppi tutkimuksellisena lähtökohtana	11
1.2.2 Tutkimuksen toteuttamisen erityispiirteet	13
1.2.3 Tutkimuksen rajaukset	19
1.2.4 Tutkimuksen kyselyn toteuttaminen	22
1.2.5 Ratkaisukäytännön analysoinnin toteuttaminen	27
1.3 Aihepiirin aikaisemmat tutkimukset ja tutkimuksen rakenne . . .	30
1.3.1 Aihepiiristä toteutetut tutkimukset	30
1.3.2 Tutkimuksen rakenne	32
2 YKSITYISELÄMÄ TUTKIMUKSEN KOHTEENA	35
2.1 Yksityisyyden mannereurooppalainen ja angloamerikkalainen traditio	35
2.1.1 Yksityisyys suhteessa julkisuuden poliittiseen sfääriin . . .	35
2.1.2 Yksityisyyden käsitteen kehittyminen ja individualismin korostuminen	37
2.1.3 Näkemyserot yksityisyyttä uhkaavista tekijöistä	40
2.1.4 Yksityisyyden suojan toteutumisen erot julkisilla paikoilla	43

2.2	Yksityiselämän käsitteen muodostumiseen vaikuttavat tekijät . . .	45
2.2.1	Käsitteen haastavuus ja kontekstisidonnaisuus	45
2.2.2	Yksityisyys ja julkisuus digitalisoituvassa yhteiskunnassa	50
2.2.3	Itsemääräämisoikeus ja yksityisyyden määrittäminen	56
2.2.4	Yksityiselämä ja siihen liittyvät käsitteet.	59
2.2.5	Yksityiselämän teorioista asianomistajan yksityiselämän vyöhykkeiden malli	67
3	YKSITYISELÄMÄN SUOJA RIKOSASIASSA JULKISUUS-	
	LAINSÄÄDÄNNÖN MUKAAN	73
3.1	Yksityiselämän suoja rikosasiassa eri aikakausina	73
3.1.1	Ruotsin vallan aikainen sääntely	73
3.1.2	Suomen suuriruhtinaskunnan ajan sääntely	77
3.1.3	Lainsäädäntö Suomessa ennen nykyistä sääntelyä.	81
3.1.4	Ruotsin lainsäädännön kehitys ja yksityiselämän suoja. . .	85
3.2	Kokonaiskuva Suomen julkisuuslainsäädännöstä rikosasiassa. .	92
3.2.1	Soveltamisala, salassapitoperusteet ja yleispätevyys.	92
3.2.2	Asianomistajarikos ja virallisen syytteen alainen rikos asian julkisuuden näkökulmasta.	97
3.2.3	Yksityiselämää suojaavat salassapitoperusteet	100
3.2.4	Vahinkoedellytyslausekkeet salassapitotasoina	104
3.3	Asianomistajan relaatiot julkisuuslainsäädännössä	114
3.3.1	Asianosaisjulkisuussuhde ja asianosaisen ensisijainen oikeus tietoon	114
3.3.2	Asianomistajan asema viranomaissuhteessa	118
3.3.3	Viranomaissuhteen ja yleisöjulkisuussuhteen tasapaino asianomistajan näkökulmasta	125
3.3.4	Esitutkinta- ja syyteharkinta-aineiston yleinen salassapito suhteessa muuhun salassapitoon	128
3.3.5	Yksittäisestä rikoksesta tiedottaminen ja asianomistajan oikeudet.	132
3.3.6	Rikosoikeudenkäynnin eri osa-alueiden salassapito-sääntely	139
3.3.7	Toisen viranomaisen salassapitomääräyksen velvoittavuus	152

4	ASIANOMISTAJAN YKSITYISELÄMÄN SUOJA PERUS- JA IHMIS- OIKEUTENA	157
4.1	Asianomistajan perus- ja ihmisoikeudet sekä niiden toteutuminen rikosasiassa	157
4.1.1	Perus- ja ihmisoikeuksien kehitys ja sisältö sekä yksityiselämää koskeva rikos	157
4.1.2	Oikeudenkäynnin julkisuus rikosasiassa asianosaisen oikeutena	163
4.1.3	Asianomistajan asema rikosprosessissa ja pääsy oikeuksiin (access to justice)	168
4.1.4	Yleisöjulkisuuden vaikutukset aineellisen totuuden tavoitteluun rikosasiassa	173
4.1.5	Oikeudenkäyntikokemus rikosasiassa asianomistajan näkökulmasta	179
4.1.6	Rikosprosessin toimenpiteet asianomistajan kohtelun näkökulmasta	186
4.1.7	Rikosprosessin toimijoiden ratkaisukäytännön taustatekijät	191
4.1.8	Asianosaisen kokemus oikeudenmukaisuudesta oikeudenkäynnissä	195
4.1.9	Oikeudenmukaisuuden kokemus ja asianomistaja yhtenä oikeudenkäynnin päähenkilöistä	198
4.2	Yksityiselämän suoja ja kotimaisen lainsäädännön valmistelu	201
4.2.1	Lain säätäminen ja yksityiselämän suojan loukkaamattomuus	201
4.2.2	Perus- ja ihmisoikeuksien rajoittaminen ja oikeuksien ydinalueiden loukkaamattomuus	205
4.2.3	Julkisuuslain valmistelu ja yksityiselämän suoja rikosasiassa	209
4.2.4	Oikeudenkäyntijulkisuuslain (1985) muuttaminen julkisuuslakia säädettäessä	215
4.2.5	Sananvapauslain valmistelu ja yksityiselämän suoja rikosasiassa	217
4.2.6	Oikeudenkäyntijulkisuuslain valmistelu ja yksityis- elämän suoja rikosasiassa	219
4.3	Yksityiselämää suojaavien lakien valmisteluiden vaikutukset	227
4.3.1	Lakien valmistelu ministeriössä sekä perus- ja ihmis- oikeuksien huomiointi	227
4.3.2	Lakiehdotusten käsittely eduskunnassa ja eri valio- kunnissa	239

4.3.3	Lakien valmistelun konkreettiset vaikutukset ja asianomistajan yksityiselämän suoja.	247
4.3.4	Tutkimuksen kohteena olevien lakien esitöiden merkitys nyt ja tulevaisuudessa	253
5	ASIANOMISTAJAN YKSITYISELÄMÄN SUOJA RATKAISUKÄYTÄNNÖSSÄ	257
5.1	Yksityiselämän suoja julkisuuslainsäädännön soveltamistilanteessa	257
5.1.1	Perus- ja ihmisoikeuksien soveltaminen ja punnintaratkaisu	257
5.1.2	Loukkaustilanteen tutkintamalli asiaa Euroopan ihmisoikeustuomioistuimessa tutkittaessa	261
5.1.3	Yksityiselämän tiedollisuuden osa-alueen loukkausta koskevat tilanteet	267
5.1.4	Valitusten jakautuminen Euroopan ihmisoikeustuomioistuimessa	274
5.1.5	Yksityiselämän loukkaus ilman punnintaa Euroopan ihmisoikeustuomioistuimessa	290
5.1.6	Oikeuksien loukkausta ilmentävien ratkaisujen (EIT) seuraukset sopimusvaltiossa	296
5.2	Esitutkintaa ja syyteharkintaa koskeva ratkaisukäytäntö.	298
5.2.1	Velvollisuus esitutkinnan toimittamiseen ja syyteharkinnan tekemiseen	298
5.2.2	Esitutkinnan viivytyksetön toimittaminen	304
5.2.3	Uhrin kohtaaminen ja toimenpiteet uhrin suojelemiseksi	307
5.2.4	Lähisuhdeväkivaltaa kohdanneen suojeleminen	314
5.2.5	Salassapitomerkinnot ja salassa pidettävästä aineistosta huolehtiminen	321
5.2.6	Asianosaisjulkisuuden sisältö ja sen rajoittaminen	327
5.2.7	Yksittäisestä rikoksesta tiedottaminen ja asianomistajan oikeuksista huolehtiminen	330
5.3	Oikeudenkäyntiä koskeva ratkaisukäytäntö.	335
5.3.1	Asian käsittelyn alkaminen tuomioistuimessa sekä esitutkinta- ja syyteharkinta-aineiston yleinen salassapito	335
5.3.2	Pyyntö salassapidosta suojan saamisen edellytyksenä	337
5.3.3	Salassapitomääräykset ennen ja jälkeen pääkäsittelyn	340
5.3.4	Uhrin suojelutoimenpiteet ja rikosasian käsittely tuomioistuimessa	344

5.3.5	Rikosasian uutisointi rikoksen uhrin näkökulmasta . . .	351
5.3.6	Salassapitomääräysten vaikutukset oikeudenkäynnissä ja sen jälkeen	355
5.3.7	Tuomioistuimen salassapitomääräysten perustelujen merkitys	360
5.3.8	Asianosaisjulkisuuden merkitys oikeudenkäynnissä. . . .	364
5.3.9	Julkinen seloste ja yleisöjulkisuuden toteuttaminen . . .	366
5.4	Tietopyyntö ja muutoksenhaku julkisuusratkaisussa	367
5.4.1	Yleisöjulkisuuden toteuttaminen ja tietopyynnot	367
5.4.2	Asianosaisen kuuleminen tietopyynnöstä ja hänen suostumuksensa merkitys	370
5.4.3	Asianosaisjulkisuuden toteuttaminen ja salassapito-merkintöjä koskeva menettely.	374
5.4.4	Muutoksenhaku tietopyynnön perusteella	378
5.5	Rikosasioiden valvonta ja asianomistajan yksityiselämän suoja.	384
5.5.1	Yleinen mielipide ja yleinen keskustelu yhteiskunnallisesti tärkeistä asioista	384
5.5.2	Yleisön vaillinaiset tiedot rikoksesta rikosasioita valvottaessa.	386
5.5.3	Asianosaisten erilaiset intressit rikosasiassa asianomistajan näkökulmasta	391
5.5.4	Julkisuuden mahdollinen vaikutus asianomistajan halukkuuteen tehdä rikosilmoitus.	393
5.5.5	Esitutinnan ja syyteharkinnan valvonnan muodot ja tavoitteet.	397
5.5.6	Rikosoikeudenkäynnin valvonnan muodot ja tavoitteet	403
5.5.7	Erilaiset julkaisukiellot ja asianomistajan yksityiselämän suoja.	411
6	SALASSAPITOSÄÄNTELY JA YKSITYISELÄMÄN SUOJA RIKOSPROSESSISSA	417
6.1	Rikosten tunnusmerkistöt perusoikeuksien suojana käytännössä	417
6.1.1	Loukkaustapaerittelyt tunnusmerkistöjen yksilöimiseksi	417
6.1.2	Rikosten yhteys perusoikeuksiin ja kyselyssä käytettyjen tapausten esittely	420
6.1.3	Yksityiselämän turvallisuuden osa-alue tutkimuksen kyselyn perusteella	423

6.1.4	Yksityiselämän tiedollisuuden osa-alue tutkimuksen kyselyn perusteella	426
6.1.5	Yksityiselämän kehollisuuden osa-alue tutkimuksen kyselyn perusteella	428
6.1.6	Olellisesti syytessä tarkoitettuun tekoon liittyvät tiedot	430
6.2	Arkaluonteisen ja tavanomaisen yksityiselämän suoja rikosasiassa	437
6.2.1	Yksityiselämän erilaiset salaisuudet yksityiselämän vyöhykkeiden mallissa	437
6.2.2	Henkilökohtaiset olosuhteet -perusteen tulkinnanvaraisuus	441
6.2.3	Henkilökohtaiset olosuhteet yksityiselämän osa-alueena	449
6.2.4	Perhe-elämä arkaluonteisen yksityiselämän osa-alueena	458
6.2.5	Arkaluonteisen ja tavanomaisen yksityiselämän osa-alueiden erottelu	461
6.2.6	Rikosta koskevasta aineistosta ilmenevät rikokseen liittymättömät yksityiselämän tiedot	470
6.2.7	Seksuaalisuustiedot arkaluonteisen yksityiselämän osa-alueena	474
6.3	Terveyden- ja sosiaalihuollon arkaluonteiset ja tavanomaiset tiedot rikosasiassa	479
6.3.1	Tavanomaisten ja arkaluonteisten terveystietojen salassapito	479
6.3.2	Lääkärinlausunnot tavanomaisista ja arkaluonteisista terveystiedoista	485
6.3.3	Terveystietojen ilmeneminen muusta rikosasian todistusaineistosta	487
6.3.4	Rikosta koskevasta aineistosta ilmenevät rikokseen liittymättömät terveystiedot	492
6.3.5	Sosiaalihuoltoa ja vammaisuutta koskevat tiedot rikosasiassa	496
6.4	Rikoksen uhria loukkaavat tiedot rikosasiassa	503
6.4.1	Salassapitokohdan sisältö ja kohdan antaman suojan tavoitteet rikosasiassa	503
6.4.2	Rikoksen uhria loukkaavat tiedot tutkimuksen kyselyn perusteella	505
6.4.3	Rikoksen uhria loukkaavat tiedot -perusteen vähäisen soveltamisen syyt	515

6.4.4	Rikoksen loukkaavuuden laatu ja sen merkitys salassapidon soveltamisessa	520
6.4.5	Vainajan muistoa ja hänen omaisiaan loukkaavat tiedot	524
6.5	Salassapidon erityiskysymyksiä rikosasiassa	531
6.5.1	Laiton toiminta kotirauhan suojaamalla alueella	531
6.5.2	Tiedon todenperäisyyden merkitys salassapitoratkaisussa	536
6.5.3	Tämän tutkimuksen kyselyyn vastanneiden erilaiset näkemykset	542
6.5.4	Tiedon sijainnin merkitys salassapitoa ratkaistaessa	546
6.5.5	Salassapitomerkitöjen yhdenmukaisuus rikosprosessissa	553
6.5.6	Asianomistajan henkilöllisyyden suojaaminen rikosasiassa	555
7	ASIANOMISTAJAN YKSITYISELÄMÄN SUOJA RIKOSASIAN KÄSITTELYSSÄ	559
7.1	Johtopäätökset asianomistajan yksityiselämän osa-alueista rikosasiassa	559
7.1.1	Yksityiselämän suojan rajoitukset ja ydinalueen loukkaamattomuus suhteessa julkisuuteen	559
7.1.2	Asianomistajan yksityiselämän suoja vyöhykkeinä julkisuuslainsäädännössä	570
7.1.3	Kotirauhan suojan piirin merkitys yksityiselämän eri osa-alueilla	580
7.1.4	Subjektiivis-objektiivinen arviointimalli ja salassapidon ratkaiseminen	584
7.1.5	Vahinkoedellytyslausekkeiden lisämääreiden sisältö ja niiden tulkinta	590
7.2	Johtopäätökset asianomistajan kannalta oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin toteutumisesta	594
7.2.1	Yksityiselämän turvallisuuden, kehollisuuden ja tiedollisuuden osa-alueiden riittävä suoja	594
7.2.2	Salassapitoratkaisujen yhdenmukaisuus asianomistajan näkökulmasta	601
7.2.3	Salassapitoratkaisuun vaikuttavat seikat rikosasiassa	608
7.2.4	Tulevaisuuden rikosoikeudenkäynti asianomistajan näkökulmasta	613
7.2.5	Tietopyyntöjen muutoksenhaun kehittämistarpeet rikosasioissa	620

Sisällys

7.2.6	Ratkaisujen julkaisemisen ja anonymisoinnin merkitys rikosasioissa	627
7.2.7	Viestintätuomarimenettely ja yleinen keskustelu rikosasioista	634
8	LOPUKSI	641
	ENGLISH SUMMARY	659
	SAMMANFATTNING PÅ SVENSKA	665
	LÄHTEET	671
	OIKEUSTAPAUKSET	719
	LIITTEET	729
	Liite 1. Kyselyn toteutus	729
	Liite 2. Kyselyn tulokset	742
	ASIAHAKEMISTO	747